

RYSZARD SKRZYNIARZ – LUBLIN

KSIĘGOZBIÓR HISTORYCZNY BOŻOGROBCÓW W PARAFII MIECHÓW

Początków biblioteki bożogrobców należy doszukiwać się, tuż po sprowadzeniu zakonu na ziemie polskie do Miechowa w 1163 r. Po zainstalowaniu się zakonników i wybudowaniu kościoła, którego poświęcenie odbyło się około 1170–1179 roku¹, zakon, aby mógł prowadzić prace duszpasterską, musiał posiadać niezbędne księgi liturgiczne². Wśród pierwszych ksiąg, które musiał posiadać klasztor, były zapewne teksty *Pisma Świętego*, a może nawet cała *Biblia*, homiliarze, zbiory hagiograficzne, księgi liturgiczne oraz podręczniki duszpasterskie, które służyły do liturgii i duszpasterstwa³.

Przy kościele został wzniesiony klasztor murowany, mieszczący refektarz, cele dla zakonników i braci, bibliotekę, składy i zabudowania gospodarcze⁴. Powstaje zatem pytanie jak wyglądała pierwsza biblioteka zakonu bożogrobców w Miechowie. Prawdopodobnie było to pomieszczenie, w którym przechowywano księgi, cenne naczynia i szaty liturgiczne oraz pierwsze dokumenty nadań, darowizn i przywilejów. *Librarium* prawdopodobnie znajdowało się w skarbcu lub obok niego, przy zakrystii.

Niestety nie są znane najstarsze losy biblioteki klasztornej i jej stan posiadania. Liczne pożary klasztoru w latach: 1287, 1345, 1379, 1506, najazdy Tatarów i króla czeskiego Jana Luksemburczyka w 1345 r., i rabunki uszczupliły najstarszy księgozbiór klasztoru miechowskiego.

¹ R. Skrzyński, *Początki archiwum zakonnego bożogrobców w Miechowie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 71 (1999) s. 408.

² R. Skrzyński, *Działalność duszpasterska zakonu bożogrobców w średniowiecznym Miechowie*, w: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Partowicz, Wrocław–Opole 2000, s. 449-458.

³ M. T. Zahajkiewicz, *Teoria duszpasterstwa*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 1, *Średniowiecze*, red. M. Rechowicz, Lublin 1974, s. 214-219; M. Straszewicz, *Homiliarze polskie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, k. 1180-1181; R. Skrzyński, *Zbiory kazań w polskich księgozbiorach okresu średniowiecza*, ABMK, 70 (1998) s. 247-260.

⁴ J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, Radom 1917, s. 111.

Prepozyt komendatoryjny Maciej Łubieński (1617-1627), polecił przenieść bibliotekę, która „pełna kurzu, była strawą moli” do innego, jasnego i czystego pomieszczenia. Przy przenoszeniu biblioteki pomagał Samuel Nakielski, który ją odpowiednio uporządkował i powiększył, aby móc często z niej korzystać.

W czasie najazdów szwedzkich w latach 1655 i 1702, splądrowano klasztor i zrabowano najcenniejsze rękopisy.

Po pożarze klasztoru w 1732 r., który wyrządził pewne straty w archiwum i księgozbiornie⁵, kustosz Piotr Borowicz, przerobił jeden z refektarzy, zabezpieczył go od ognia i tam przeniósł księgozbiór. Dzięki takim zabezpieczeniom, w czasie ogromnej pożogi w 1745 r., która zniszczyła miasto, kościół i klasztor, zbiory biblioteczne ocalały w całości.

Z bogatych zasobów bibliotecznych korzystali przy pisaniu swoich dzieł następujący bożogrobcy: Stanisław Stojko z Książa († 1395), Stanisław z Łowicza Beda vel Bieda († 1574), Samuel Nakielski († 1652), Stanisław Radzki, Waclaw Muratowicz († 1753), Jakub Paweł Radliński († 1762), Florian S. Buydecki († 1765) oraz inni⁶.

Biblioteka miechowska powiększała się dzięki przepisywaniu w klasztor-nym skryptorium, zakupom, darom i księgozbiornom po zmarłych członkach wspólnoty, które były wcielane do księgozbiornu miechowskiego. Wśród byłych właścicieli ksiąg znajdują się takie nazwiska jak: Walenty ze Skaryszowa, proboszcz w Chełmcach (XVI w.); Łukasz Słończewski z Wyszogrodu (ok. 1488–1563); Stanisław z Łowicza Beda vel Bieda († 1574), prepozyt kościoła św. Jana w Gnieźnie; biskup kamieniecki, Andrzej Batory (1563–1599), prepozyt komendatoryjny; Tyburcjusz Jaskłowski († 1629), prepozyt kościoła św. Jana w Gnieźnie; Tomasz Ligocki od 1630 r. prepozyt wyszogrodzki, Samuel Nakielski (1584-1652), historyk, archiwista i bibliotekarz w Miechowie⁷, Florian Buydecki († 1783), prepozyt miechowski, i wielu innych.

⁵ Prawdopodobnie wówczas spłonął podręczny księgozbiór, dlatego też błędne są informacje o tym jakoby w dniu 15 stycznia 1732 r., spłonęła cała biblioteka, podane przez: M. B a l i Ń s k i, *Wiadomości historyczne o zakonie kanoników regularnych Stróżów Grobu Chrystusowego zwykle u nas zwanych miechowitami*, w: *Pamiętnik religijno-moralny*, t. 22, Warszawa 1852, s. 479, a następnie powtórzone w: M. B a l i Ń s k i, T. L i p i Ń s k i, *Starożytna Polska*, t. 2, Warszawa 1885, s. 191; B. C h [l e b o w s k i], *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 6, Warszawa 1885, s. 323; F. N a v a r r a, *Monografia kościołów diecezji kieleckiej*, t. 2, Warszawa 1912, s. 275-276; Wiśniewski, dz. cyt. s. 129.

⁶ R. S k r z y n i a r z, *Duchowość zakonu bożogrobców*, w: *Ludzie. Kościół. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red. W. Iwańczak, S. K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 56-57; t e n ż e, *Wykształcenie i działalność naukowa bożogrobców* (w druku).

⁷ *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, t. 1, część I - XV w.*, oprac. T. Komender, Warszawa 1994, s. 47.

Tragicznym momentem w dziejach księgozbioru miechowskiego była likwidacja klasztoru w Miechowie w 1819 r., która pociągnęła za sobą rozproszenie i zniszczenie zasobów bibliotecznych⁸. Przybycie w sierpniu 1819 r. Samuela Bogumiła Linde do klasztoru bożogrobców w Miechowie było definitywnym zakończeniem funkcjonowania przez wieki gromadzonych i pieczołowicie przechowywanych zbiorów bibliotecznych.

W zachowanym piśmie spisanim w Miechowie 8 sierpnia 1819 r., i podpisanym przez Samuela Bogumiła Linde oraz biskupa Tomasza Nowińskiego – prepozyta miechowskiego, czytamy: „odłączył [S. B. Linde – R. S.] z niej książek 4677, które w 35 pak i 8 beczek, zapakował, pieczęcią Biblioteki Publicznej opieczętował i napisem Miechów oznaczyć kazał”⁹.

Rękopisy i druki z biblioteki bożogrobców miechowskich trafiły do Biblioteki Publicznej w Warszawie. W latach 1832–1834 (po Powstaniu Listopadowym) trafiły, wraz ze zbiorami z innych bibliotek¹⁰, do Petersburga. Po traktacie ryskim (1921) na mocy artykułu XI część zrabowanego księgozbioru wróciła do Polski. Obecnie księgozbiór po bożogrobcach miechowskich znajduje się w: Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego¹¹, Bibliotece Semi-

⁸ Na polecenie Komisji RWRiOP, która interesowała się archiwami i bibliotekami, na początku maja 1819 r., opieczętowano archiwa i biblioteki kasowanych klasztorów oraz wysłano Samuela Bogumiła Lindego, naczelnego dyrektora Biblioteki Publicznej w Warszawie, aby przejrzał zawartość likwidowanych bibliotek, wyłączając z nich cenniejsze dzieła i przesłał je do Warszawy. Linde rozpoczął zadanie w połowie maja i kontynuował do połowy września 1819 r., zob. P. P. G a c h, *Zakony w diecezji kieleckiej 1805-1914*, „Nasza Przeszłość”, 59 (1983) s. 187.

⁹ „Działo się w Miechowie dnia 8 sierpnia 1819

Komisarz Rządowy Wyznań i Oświecenia Dyrektor Jeneralny Bibliotek JW Samuel Bogumił Linde w przytomności JW.JXa Tomasza Nowińskiego Biskupa Jenerała Proboszcza Miechowskiego jako też i całego Zgromadzenia JXX Kanoników Kapituły Miechowa odbywszy rewizję Biblioteki Klasztornej na mocy upoważnienia Komisji Rządowej z dnia 11 maja r. b. Nr 2799 odłączył z niej książek 4677 które w pak 35 i beczek 8 zapakował, pieczęciom Biblioteki Publicznej opieczętował i napisem Miechów oznaczyć kazał; przesłać ich do Hebdowa wziął na siebie Wszy Sekretarz Komisji Obwodu Miechowskiego z skąd wodą do Warszawy pod adresem do Biblioteki Publicznej w Kazimierzowskim Pałacu odesłane zostaną a to na koszt Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia”.

[Podpisy złożyli:] Samuel Bogumił Linde

x Tomasz Nowiński Proboszcz Generał Miechowski

Szymański K. O. M.

¹⁰ W 1819 r. zlikwidowano 29 klasztorów męskich i 6 żeńskich, przejmując ich dobra, archiwalia i księgozbiory, m.in.: z Łśca (benedyktyni), Miechowa (bożogrobcy), Koprzywnicy (cystersi).

¹¹ *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 1, część I - XV w., t. 1, cz. 2 - XVI w. : A, oprac. T. Komender, Warszawa 1994, passim; *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 2: B, cz. 1: Babrius - Biblia, t. 2: B, cz. 2: Bibliander - Bzowski, oprac. T. Komender, H. Mieczkowska, Warszawa 1998, passim; M. S i p a y ł o, *Polskie superexlibrisy XVI-XVIII wieku w zbiorach*

narium Duchownego w Kielcach¹², a także w Bibliotece Seminarium Duchownego w Tarnowie¹³ i prawdopodobnie w Bibliotece Seminarium Duchownego w Warszawie. W tym miejscu chciałbym wspomnieć, że księgozbiór po bożogrobcach w Przeworsku znajduje się w Bibliotece Parafialnej w Przeworsku i Bibliotece Seminarium Duchownego w Przemyślu¹⁴.

Według niektórych biblioteka miechowska posiadała około 10 tys. woluminów, natomiast w inwentarzu z 1810 r., zostało zapisane, że w bibliotece klasztornej było 4537 woluminów¹⁵. Inwentarz z 30 IV 1810 r., był zapewne niezupełny, gdyż zawierał 4537 książek, a przecież S. B. Linde wyłączył z księgozbioru miechowskiego 4677 książek i rękopisów. W *Słowniku geograficznym królestwa polskiego*, B. Chlebowski podał, iż biblioteka liczyła

Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Warszawa 1988, passim; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Polskie supereklibrisy XVI-XVIII wieku. Centuria druga*, Warszawa 2001, passim. Z rozmowy z Panią dr Marią Cubrzyńską-Leonarczyk i Panią mgr Haliną Mieczkowską dowiedziałem się, że w zbiorach biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego znajduje się skatalogowanych około 1000 woluminów z XVII w. należących niegdyś do bożogrobców miechowskich.

¹² Według rozmowy z ks. dr. Andrzejem Kaletą, dyrektorem Biblioteki WSD w Kielcach.

¹³ Według informacji Pani J. Marszałskiej.

¹⁴ Z informacji przesłanej mi przez s. Elżbietę Ślemp, bibliotekarkę Biblioteki WSD w Przemyślu.

¹⁵ Inwentarz sporządzony 30 kwietnia 1810 r., w dziale „Biblioteka”, zawiera następujące zespoły księgozbioru:

1. Książek w językach wschodnich w różnych dziedzinach	13
2. Książek w języku greckim w różnych dziedzinach	79
3. Książek w języku niemieckim w różnych dziedzinach	20
4. Książek w języku włoskim w różnych dziedzinach	240
5. Książek zwanych zakazanymi w różnych dziedzinach	20
6. Książek w języku francuskim w różnych dziedzinach	50
7. Książek gramatyków	68
8. Książek poetów	108
9. Książek retorów	169
10. Książek filozoficznych autorów	300
11. Książek teologii dogmatycznej	362
12. Książek teologii ascetycznej	409
13. Książek teologii moralnej	280
14. Książek katechetyczne	66
15. Książek prawa kanonicznego i cywilnego	388
16. Książek historii kościelnej i świeckiej	406
17. Książek Ojców Kościoła	142
18. Książek kaznodziejów różnych	688
19. Książek Pisma świętego	60
20. Książek tłumaczy na toż Pismo święte	144
21. Książek rękopiśmiennych	215
22. Książek w różnych materiach	310
Suma	4537

do 9000 tomów¹⁶. Jak to się stało, że nastąpiły tak duże rozbieżności w określeniu zbiorów miechowskich? Otóż biblioteka miechowska obejmowała księgozbiór klasztorny i księgozbiór opata. Zatem obie mogły liczyć około 10 tys. woluminów. Natomiast w inwentarzu z 1810 r. została wymieniona tylko biblioteka klasztorna.

Z bogatego księgozbioru po bożogrobcach pozostało w Miechowie około 4 tys. woluminów z biblioteki opackiej. W 1825 r. funkcję zastępcy komisarza obwodowego w Miechowie objął Wincenty Piątkowski, bibliofil i kolekcjoner. To on w oparciu o księgozbiór bożogrobców miechowskich zgromadził prywatną bibliotekę obejmującą w latach sześćdziesiątych około 10 tys. woluminów¹⁷. Ta część księgozbioru, która nie została zabrana przez Piątkowskiego, została w części rozgrabiona przez mieszkańców, a w części spłonęła w 1839 r. Mimo tak niesprzyjających okoliczności zdołało się jeszcze uratować kilkaset ksiąg, gdyż J. Wiśniewski w 1917 r. zanotował: „Obecnie znajduje się w bibliotece tomów 787 przeważnie treści teologicznej i kaznodziejskiej”¹⁸. Z. Pęcowski podał, że w zachowanych zbiorach znajduje się 665 woluminów, a w tym jest 147 dubletów. Natomiast obecnie w Miechowie znajduje się 660 – wyłączono dwie księgi brackie, zaś trzech woluminów brak, natomiast odnaleziono 2 książki z XVIII w. i pięć rękopisów z XIX w., o których trudno powiedzieć, że należały do biblioteki bożogrobców oraz około 250 woluminów wydanych po 1819 r., a znajdujących się razem z księgozbiorem bożogrobców¹⁹.

Prawdopodobnie w 1839 r. książki ze składu przy krążganku zostały przeniesione do dawnego skarbcza nad kruchtę przy prezbiterium i umieszczone na drewnianych półkach, gdzie znajdują się do dnia dzisiejszego²⁰. Wówczas to prawdopodobnie zostały ponaklejane numery do 553. W latach 1978–1979 inwentaryzacji i skatalogowaniu księgozbioru pozostałego po bożogrobcach miechowskich dokonał Z. Pęcowski²¹.

Księgozbiór bożogrobców miechowskich posiadał trzy rodzaje znaków własnościowych. Pierwszym z nich był superekslibris – jest ich 9 – z godłem zakonu wytłoczonym na ozdobnej okładce. Drugim oznaczeniem było C†M (Conventus † Miechoviensis) znajdującym się na obcięciach ksiąg, a wykonanych tuszem. Trzecim sposobem było wpisanie sygnatur na wewnętrznych

¹⁶ SGKP, s. 323 – „Klasztor miechowski posiadał piękną bibliotekę, liczącą do 9000 tomów”.

¹⁷ Pęcowski, *Księgozbiór*, s. 17.

¹⁸ Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 129.

¹⁹ Kwerendę i katalogowanie księgozbioru robiłem w latach: 1994, 1995 i 1999. Obecnie przygotowuję do druku: Biblioteka zakonu bożogrobców w Miechowie.

²⁰ Ks. prałat Jerzy Gredka zabezpieczył księgozbiór wstawiając solidne okno, dzięki czemu książki nie są narażone na duże zmiany temperatury i wilgotności.

²¹ Z. Pęcowski, *Księgozbiór bożogrobców miechowskich i inwentaryzacja jego pozostałości w Miechowie*, Miechów 1978-1979, mps.

stronach ksiąg. Sygnatury składały się z dwóch członów: pierwszy składał się z dużej litery i kilku cyfr – może to oznaczać rozmieszczenie książek na półkach (np. B 4-25), drugi to skrót od działu z którego owa księga pochodziła i numer oznaczający liczbę porządkową w tym dziale (np. Cn [conciones] 454). Znaki własnościowe występują pojedynczo, albo razem z innymi. Wśród znaków proveniencyjnych biblioteki miechowskiej znajdują się również znaki proveniencyjne wskazujące na to, że poprzednimi właścicielami ksiąg byli prywatni właściciele, przede wszystkim zakonnicy, nie tylko bożogrobcy, ale także ludzie świeccy. Są również znaki proveniencyjne wskazujące na to, iż księgi zostały odkupione od prywatnych właścicieli za granicą. Sygnatury biblioteki miechowskiej były nadawane do 1762 r., kiedy to sporządzono katalog (*Catalogus Bibliothecae Miechoviensis*)²². Prawdopodobnie później zaniedbano katalogowanie i zaopatrywanie nowych nabytków sygnaturami biblioteki miechowskiej.

Zachowane księgi pochodzą prawdopodobnie od XV do XIX w. Cztery z nich to niewątpliwie inkunabyły z końca XV w. Z XVI w. pochodzi 175 woluminów, z XVII w. 267, a z XVIII w. jest ich 175, zaś z XIX (do 1819 r.) jest 15 ksiąg. W stosunku do 29 woluminów nie ustalono daty wydania, gdyż brak jest kart początkowych.

W zachowanym księgozbiore jest 59 ksiąg w języku polskim, 6 w języku niemieckim, zaś pozostałe w języku łacińskim. Treść ksiąg stanowią kazania – ponad połowę zachowanych ksiąg, dzieła teologiczne, traktaty, komentarze, podręczniki, brewiarze, żywoty świętych i biblie. Na niektórych z tych ksiąg – szczególnie z kazaniami – znajdują się glosy marginalne, świadczące o korzystaniu z nich.

Księgozbiór po bożogrobcach miechowskich jest w nienajlepszym stanie. Mimo, że większość ksiąg ma oprawy, to niektóre z nich są uszkodzone, podarte, zabrudzone i zaatakowane przez grzyby. Wymaga on zatem konserwacji i przeniesienia go w bezpieczniejsze miejsce.

²² *Katalog druków XV-XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, t. I, część II - XVI w.: A*, oprac. T. Komender, Warszawa 1994, s. 490. Moje poszukiwania *Catalogus Bibliothecae Miechoviensis* w grudniu 2001 r. w Archiwum Głównym Akt Dawnych i Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego zakończyły się niepowodzeniem. Prawdopodobnie katalog z 1762 r. nie istnieje, mimo iż M. Hornowska na jego podstawie przygotowywała opracowanie biblioteki miechowskiej, zob. M. Hornowska, H. Zdzitowiecka – Jasińska, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1947, s. 437.